

РЕАЛІЗАЦІЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ НОРМ НА УКРАЇНСЬКОМУ ТЕЛЕБАЧЕННІ

У статті розкрито питання реалізації лінгвістичних норм у сучасних засобах масової інформації, зокрема на телебаченні, що постає пріоритетним механізмом впливу на мовні смаки народу та стимулює динаміку мови загалом. Увагу зосереджено на втіленні лексичних, граматичних та акцентуаційних норм сучасної української мови в текстах новин. Для цього визначено загальні лінгвостилістичні особливості новинних текстів та проаналізовано типові аномативи, що є наслідком порушення окреслених норм літературної мови, а також з'ясовано причини відхилень від мовних законів.

Ключові слова: мова телебачення, теленовини, динаміка мови, порушення норм літературної мови, мовні аномативи.

I. Вступ

ЗМІ постають сьогодні ключовим механізмом впливу на свідомість, погляди, духовні цінності суспільства та його мовні смаки. Популяризуючи українську мову, вони сприяють її розвитку, а разом з тим прищеплюють любов до рідного слова і бажання ним послуговуватися. Здатність ЗМІ, з одного боку, відображати зрушення, що відбуваються в системі сучасної літературної мови, а з іншого – впливати на її динаміку й зумовлюють посилену увагу науковців до лінгвістичної практики в галузі мас-медіа, зокрема, до реалізації мовних норм у медіадискурсі. Відтак упродовж останніх десятиліть спостерігаємо ґрунтовне вивчення мови українських ЗМІ. Так, функціонально-стилістичні особливості мови преси та лінгвістичну природу її окремих жанрових форм досліджено у працях С. Єрмоленко, А. Коваль, М. Пилинського, О. Сербенської, О. Стишова. Системного характеру набули й наукові розвідки А. Багмут, О. Капелюшного, С. Караванського, В. Лизанчука, А. Погрібного, О. Пономаріва, спрямовані на окреслення впливу телебачення на розвиток і формування особистості, з'ясування його культурно-просвітницьких функцій, а також вивчення культури телевізійного мовлення, загалом якості мовної телепродукції. Утім потужність медіапоту, його вплив на вироблення мовних стереотипів, а разом з тим строкатість, численність медіатекстів, які далеко не завжди відповідають нормам літературної мови, стимулюють до подальшого обстеження лінгвістичних особливостей текстів сучасних ЗМІ.

II. Постановка завдання та методи

Одним із запитаних ЗМІ завдяки своїм візуальним та звуковим можливостям постає телебачення. Приваблюючи широку аудиторію глядачів, воно слугує дієвим інформаційно-пропагандистським каналом і виконує культурно-просвітницьку функцію. На переконання вчених, телебачення виходить на перше місце в процесах формування, творення і поширення нових виражальних засобів, функціонального перегрупування лексики, а найголовніше – витворення і закріплення нових мовних норм [1, с. 34]. Тож, метою нашої розвідки є вивчення засад реалізації норм сучасної української літературної мови на національному телебаченні. Об'єктом дослідження постають новинні блоки, оскільки вони є базовими медіатекстами, і, по-перше, найповніше реалізують одну з головних функцій масової комунікації – інформаційну, а також одну з головних функцій мови – повідомлення; по-друге, вирізняються своїм форматом; по-третє, на рівні семантики характеризуються стійкою макро- і мікроструктурою, що відображає тематичну організацію інформаційного потоку; по-четверте, виділяються стійкими лінгвостилістичними ознаками, зокрема наявністю клішованих та тематично пов'язаних словосполучень, посилань, фраз-зв'язок тощо; по-п'яте, становлять важливу складову національного культурно-ідеологічного контексту, що є результатом культурно-мовленнєвої діяльності, і володіють високим ступенем культурно-ідеологічної модальності [2, с. 60–62].

Методологічну базу становлять загальнонаукові методи – пізнання, аналітико-синтетичний, а також контент-аналізу, за допомогою яких досліджено тексти теленовин на каналах «Україна», «1+1», «НТН», «ICTV», «СТБ», виявлено їхні лінгвостилістичні особливості, проаналізовано неолексеми, а також інші прикметні для сучасних медіатекстів мовні одиниці та явища, що є показовими для окреслення мовного тла українського телебачення, з'ясовано тенденції мови сучасних вітчизняних теленовин та їх вплив на нормування української літературної мови.

III. Результати

Українське телебачення суттєво змінилося під впливом суспільно-політичних перетворень в Україні. Позбавлене суворої цензури й ідеологічного тиску, вона зняло завісу з раніше заборон-

нених, недосяжних для телеглядачів тем, посилило увагу до пересічного українця, його особистого життя. Задовольняючи потреби глядачів в оперативному та якісному інформуванні про перебіг подій у державі та за її межами, телебачення разом з тим долучилося до розв'язання проблем державного характеру, однією з яких є популяризація національної мови, її розбудова й поширення в усіх галузях суспільної діяльності. Відтак вітчизняний телеефір перетворився на своєрідну арену мовотворчості та новацій, а медіатексти задекларували національну самобутність мови ЗМІ. Українське телебачення стало справжньою школою для засвоєння державної мови й вироблення навичок неї вільно послуговуватися. Свідомо чи ні глядачі копіюють мовлення телеведучих та тележурналістів, сприймають його як взірець, підпорядкований нормам літературної мови. Утім, як доводять факти, рівень довіри до мови телеефіру не виправданий, а думка про мову ЗМІ як еталон літературної мови виявляється хибною. Причиною цього є порушення норм літературної мови, невиправдане уживання скалькованої лексики, помилкове утворення граматичних форм слів та неправильне їх наголошування. Таке мовлення не лише не приносить естетичного задоволення, а й, на жаль, знижує рівень авторитету журналіста, ведучого та й телеканалу загалом.

Очевидною постає потреба підвищення рівня культури мовлення на національному телебаченні, що забезпечується передусім дотриманням норм сучасної літературної мови.

Норми літературної мови є «сукупністю колективних реалізацій мовної системи, прийнятих суспільством на певному етапі його розвитку й усвідомлюваних ним як правильні і зразкові» [3, с. 20]. Вони історично зумовлені й водночас відносно стабільні, закріплені в кращих зразках мовотворчості, якими послуговується освічена частина суспільства. І хоча норми створюються на запити людства, і відображають смаки доби, однак формуються на підставі усталених законів мови, тим самим стимулюючи їх до зрушень.

Під тиском суспільних перебудов та завдяки процесам демократизації змінюються й мовні закони. Відбувається зближення норм усної і писемної мови: з одного боку, оскільки варіанти писемної мови сприймаються як найбільш очевидно нормативні, вони починають діяти і в усному мовленні, з іншого боку – відбувається процес поступової відмови від застарілих, книжно-писемних форм і конструкцій.

Новинні тексти, ключовими засадами яких є об'єктивне висвітлення подій, структурна та тематична організованість і впорядкованість, показово демонструють стирання граней між усною та писемною мовами. Поряд із суспільно-політичною лексикою та клішованими емоційно-нейтральними виразами в них все частіше функціонують розмовні та просторічні слова переважно з виразною негативною оцінкою, як-от: «**молодики** вдерлися до оселі... **відгамселили** господаря», «водій кинув чарчину і скочив за кермо...», «хто ж той **покидьок**...?», «справжній **збочинець**», «**чолов'язі** не пощастило, його буквально **розчавила вантажівка**...» («Надзвичайні новини», телеканал «ICTV»).

Прикметною рисою лексики сучасних новин постають фемінітиви на зразок виборчиня, членкиня, міністерка, прем'єрка, депутатка тощо, які є одиницями розмовно-побутового стилю і вводяться в ужиток телеведучими з метою суб'єктивувати висловлену думку, як-от: «Про це заявила **депутатка** від блоку «Петра Порошенка» Ірина Луценко» («Вікна – новини», телеканал «СТБ»); Організацією протестної акції за кордоном тоді зайнялася **членкиня** Союзу українок Мілена Рудницька («Надзвичайні новини», телеканал «ICTV»).

З окреслених причин до новинних текстів потрапляють і фразеологізми з яскравою негативною конотацією, наприклад: «Шлюб президента Трампа тріщить по швах... Невже президент таки вскочив у гречку? Хмизу у вогонь підкинуло інтерв'ю з акторкою...», «Дружина актора наківала йому п'ятами» («Ранок з Україною», телеканал «Україна»). Уживання названих та подібних мовних одиниць у телеефірі спричинене бажанням телеведучих зробити мовлення більш емоційним, яскравим, розкутим. Утім свідоме зниження мови за рахунок надуживання просторічних та жаргонних лексем з виразною негативною оцінкою не лише зумовлює пейоризацію новинних текстів, а й розхитує літературну норму. Також це негативно впливає на формування мовних смаків носіїв мови, оскільки мова населення відбиває мову журналістів, під її впливом у суспільстві поширюються знижені слова як модні. Стійка тенденція до жаргоновживання у публіцистичному дискурсі засвідчує пейоризацію мови «згори» [4, с. 272–273], що пояснюється знеціненням моральних та культурних засад. А це призводить до суперечностей, конфліктів між новими та старими цінностями і сприймається як криза культури.

Базові медіатексти позначені стрімким надходженням неологізмів, породження яких спричинене головним чином процесами номінації нових явищ, понять. Саме тому в новинах функціонують запозичувані неологізми переважно із суспільно-політичної, економічної, науково-технічної, спортивної галузей (дилер, інавгурація, інтернет, блогер, анексія, бонус, бренд, грант, дефолт, євро, консалтинг, тендер, транш), що зумовлено тематичним спектром повідомлень. Власне мовні новотвори здебільшого уводяться, аби збалансувати лексичну систему української мови, усунути з ужитку неприродні, чужі найменування. Вони спрямовані на осучаснення мови, оновлення відповідно до смаків носіїв мови та віянь нової епохи: вручанти, коаліціанти, атівці,

мисткиня, середмістя, бізнесовий тощо. Прийняття й уживання подібних неоексизмів, з одного боку, «фільтрується» нормою, а з іншого – здатне вплинути на неї. Стрімке оновлення словникового складу мови спричиняє до перегляду лексичних норм літературної мови і, відповідно, до їх коригування.

Бажання вийти за межі типового, традиційного, виробити свій неповторний мовний стиль підштовхує тележурналістів до власних мовотворчих процесів, моделювання за своїми смаками нових назв. Таким чином у медіатекстах з'являються окаянізми на зразок: «справжній голепад», «зібрався увесь політбомонд», «наркоплантації у квартирі» («Вікна – новини», телеканал «СТБ»). Пошуки у виборі найоптимальніших для висловлювання найменувань, а також бажання урізноманітнити мовлення зумовлюють використання уже усталених у мовній практиці слів та нових чи повернутих з пасиву, як-от: відвідування й відвідина, переговори й перемовини, центр й середмістя; авто й автівка, галузь і царина, городяни й містяни, бізнесмен і бізнесовець. Порівняйте: «**Гасанина** по малих містах і містечках Австрії, Швейцарії, Швеції, Німеччини стає неминучою похідною від міжнародної літературної кар'єри»; «На Прикарпатті **гасання** ночами на автівці знову призвело до загибелі молодого хлопця» («Вікна – новини», телеканал «СТБ»).

Стрімке надходження в мову нових слів уможливорюється відкритістю лексичної системи, її гнучкістю. Утім лексичні норми літературної мови, що полягають у застосуванні слів відповідно до їх значення, порушуються на практиці. Недбале ставлення до добору слів та сплутування семантики, скажімо, паронімів чи міжмовних омонімів, зумовлює прикрі помилки на зразок: «розповсюджувати ідеї» (замість поширювати), «зустрічаються випадки» (замість трапляються), «відношення між двома партіями» (замість стосунки), «вникати конфліктів» (замість уникати) тощо.

Перешкодою до взірцевого мовлення в ефірі залишається суржик, що є сукупністю елементів двох чи більше мов, об'єднаних штучно, без дотримання норм літературної мови. Як чужорідне і неприйнятне з огляду на норми літературної мови утворення, він є механізмом зниження толерантного звучання журналістського матеріалу, адже мовна толерантність передусім повинна керуватися внутрішніми нормами та законами функціонування мови [5, с. 5]. Слова-покручі уживаються переважно в розважальних передачах або телепроектах, у яких постійними гостями виступають пересічні українці, утім вони інколи потрапляють і до базового медіатексту, наприклад: «Думки соціологів з цього питання, як виявилось, майже **співпадають**» («Ранок з Україною», телеканал «Україна»).

Брак знань чи то не сформовані ще навички застосування граматичних норм літературної української мови сприяють тиражуванню цілої низки помилок на телебаченні. До них належить неправильне утворення форм родового відмінка іменників чоловічого роду, наприклад: «Свято проходило в Дніпрі на пляжі Монастирського **острову**»; «Аварія сталася неподалік від **Лос-Анджелесу**» («Надзвичайні новини», телеканал «ICTV»). Звертаючись у прямому ефірі до колег чи гостей, журналісти та телеведучі подекуди замість форм кличного відмінка уводять форми називного. Помічено утворення форм кличного відмінка від іменників чоловічого роду 2-ї відміни м'якої групи під впливом іменникових форм іменників 1-ї відміни на зразок: Андріє, Геннадіє замість Андрію, Геннадію.

У системі прикметникових словоформ на увагу заслуговують ступеневі форми якісних прикметників. Здебільшого порушуються вимоги у ході утворення аналітичних форм таких слів, наприклад: версія законопроекту **продуманіша** та більш **зваженіша**; «щодня ситуація на ринку м'ясопродуктів стає більш **кращою**» («Ранок з Україною»).

Результатом граматичної невправності працівників телебачення постають також абияк утворені відмінкові форми числівників, переважно назв десятків від 50 до 80: «Без світла лишилося близько **пятидесяти** населених пунктів» («Ранок з Україною»). Непоодинокими є й порушення у сполученні числівників з іменниками: «Проголосували за двадцять **два пункта** законопроекту» («Ранок з Україною»); «Розслідування уже триває **півтора роки**» («Ранок з Україною»).

Розмаїта система прийменників української мови ще потерпає від впливу російської мови, тому чи не найбільше граматичних помилок у текстах новин трапляється в прийменникових конструкціях, як-от: «по сьоме грудня» замість «до сьомого грудня», «при аварії» замість «під час аварії», «тріщить по швам» замість «тріщить по швах» тощо.

Перевага усної форми виголошування інформації в телебаченні потребує ґрунтовних знань орфоепічних норм сучасної української літературної мови, а також правил наголошування слів. Порушення цих норм може спотворити зміст сказаного, зумовити неоднозначність його сприйняття. Прикладом тому є невиправдане наголошування першого складу в іменнику Батьківщина, що спричиняє до плутанини означуваних омофонами Батьківщина й батьківщина понять і, відповідно, зумовлює лексичну помилку.

Помилкове наголошування слів на телебаченні пояснюється цілою низкою чинників, зокрема, тим, що наголос в українській мові вільний, а також рухомий, тобто переходить на інший склад у процесі словозміни та словотворення. Тому без постійної мовленнєвої практики складно запам'ятати наголошування величезної кількості слів та їх словоформ.

До тенденцій в мові телеефіру, як нам здається, є підстави зарахувати й досить часто уживані форми нелітературного наголошування особових та інфінітивних форм дієслів, наприклад: віднести, довести, призвело, ведемо, несемо, підемо, привезли, нести, люблю тощо. На нашу думку, таке наголошування має уже не випадковий і хаотичний характер, а спричинене зумисним наслідуванням у телеефірі діалектних особливостей наголошування. І якщо в системі лексичних та граматичних одиниць «нове» розглядається під кутом зору розвитку мови, її динаміки (авто – автівка або з авта тощо), то, можливо, наведені форми наголошування є також наслідком переорієнтації деяких акцентуаційних літературних норм у бік діалектних.

IV. Висновки

Отже, національне телебачення як пріоритетний механізм впливу на свідомість, уподобання та мовні смаки народу демонструє динаміку української мови, тенденцію до розширення її лексики як за рахунок запозичуваних слів, так і завдяки моделюванню питомих найменувань. Під тиском екстралінгвальних чинників, а також завдяки процесам демократизації та відсутності цензури сучасне телебачення стало більш розкутим, а його мовна продукція – більш емоційною, стилістично строкатою. Як наслідок – спостерігаємо зближення норм усної і писемної мови, відбувається процес поступової відмови від застарілих, книжно-писемних форм і конструкцій. Телебачення долучилося до формування, творення і поширення нових виражальних засобів, функціонального перегрупування лексики, а найголовніше – витворення й закріплення нових мовних норм. Утім, мовна практика цього ЗМІ не є взірцевою: в аналізованих текстах чимало відхилень від норм літературної мови, зокрема уживання суржику, сплутування паронімів, міжмовних омонімів, помилкове утворення граматичних форм слів, неправильне наголошування. Серйозною вадою медіатекстів є надуживання просторічних та жаргонних лексем з виразною негативною оцінкою, що не лише негативно впливає на формування мовних смаків носіїв мови, а й розхиляє літературну норму. Зроблені висновки стимулюють необхідність подальшого вивчення лінгвістичної продукції телебачення, а також дають підстави для окреслення конкретних рекомендацій щодо підвищення культури мовлення в телеефірі.

Список використаної літератури

1. Стишов А. О. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). 2-ге вид., переробл. Київ: Пугач, 2005. 388 с.
2. Добросклонская Т. Г. Медиалингвистика. Системный подход к изучению языка СМИ. Москва: Флинта: Наука, 2008. 294 с.
3. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови. Київ: Академія, 2007. 360 с.
4. Ставицька Л. О. Аргo, жаргон, сленг: соц. диференціація укр. мови. Київ: Критика, 2005. 464 с.
5. Сербенська О. Суржик: «низька мова», безлад чи мовна патологія? *Мовні конфлікти та гармонізація суспільства*: матер. наук. конф. 28–29 трав. 2001 р. Київ: Київ. ун-т, 2002. С. 5–8.

References

1. Stishov, A. O. (2005). Ukrainian vocabulary of the late twentieth century (based on the language of the media). Kyiv, 388 p. (in Ukrainian).
2. Dobrosklonskaya, T. (2008). Medioliinguistics. Systemic approach to the study of the language of the media. Moscow: Flint: Science (in Russian).
3. Matsko, L. I., Kravets, L. V. (2007). Culture of the Ukrainian Professional Language. Kyiv: Academy. 360 p. (in Ukrainian).
4. Staviska, L. A. (2005). Argo, jargon, slang: Sots. differentiation ukr. language. Kyiv, 464 p. (in Ukrainian).
5. Serbenskaya, O. (2002). Surzhik: «Low Language», «Disorder or Linguistic Pathology?», *Language conflicts and harmonization of society: materials of the scientific conference 28–29 May, 5–8* (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 15.04.2019.

Жарко С. Ю. Реализация лингвистических норм на украинском телевидении

В статье изучаются вопросы реализации лингвистических норм в современных средствах массовой информации, а именно на телевидении, которое является приоритетным механизмом влияния на языковые вкусы народа и стимулирует динамику языка в целом. Внимание акцентируется на реализации лексических, грамматических и акцентологических нормах современного украинского языка на телевидении. При этом определяются общие лингвистические особенности новостных текстов как базовых текстов СМИ, анализируются распространенные в них анормативы, являющиеся результатом нарушения норм литературного языка, а также изучаются причины отклонения от языковых законов.

Ключевые слова: язык телевидения, новостные тексты, динамика языка, нормы литературного языка, языковые анормативы.

Zharko S. Realization of Linguistic Norms on Ukrainian Television

Research Methodology. In the course of the study, the method of content analysis of news texts on TV channels «Ukraine», «1 + 1», «NTN», «ICTV» was used, in this case their linguistic-stylistic

features are revealed, as well as trends of the language of modern domestic television news and their influence on the normalization of the Ukrainian literary language.

Results. The analysis of the basic texts of the mass media, that is news, gives grounds to conclude that national television as a priority mechanism of influence on the consciousness, preferences and language tastes of the people demonstrates the dynamics of the Ukrainian language, the tendency to expand its vocabulary both at the expense of borrowed words, and through the simulation of specific titles. Under the pressure of extralinguistic factors, as well as democratization and lack of censorship, modern television has become more relaxed, and its linguistic products are more emotional, stylistically colorful. As a result, we observe the convergence of the norms of oral and written language, there is a process of gradual abandonment of outdated, book-writing forms and designs.

As a result, television has joined the formation, creation and distribution of new expressive means, functional rearrangement of vocabulary, and most importantly – the creation and consolidation of new language norms. However, in spite of all the achievements, the texts under investigation show a lot of deviations from the norms of the literary language, and even significant violations of language laws, in particular the use of the syllable, the confusion of paronyms, interlingual homonyms, the false formation of grammatical forms of words, unprincipled emphasis. The serious disadvantage of media texts is the scarcity of spatial and jargon lexemes with a distinct negative assessment, which not only negatively affects the language tastes of the native speakers, but also erodes the literary norm.

Novelty. The article analyzes the implementation of the norms of the literary language in the news texts that are basic in the media, as well as outlines the tendencies of the modern Ukrainian language, for example, the language of the national television.

The practical significance. The results of the study can be used to further study linguistic practices on television and formulate recommendations for improving the broadcasting culture of journalists.

Key words: language of the television, television, dynamics of language, violations of the norms of the literary language, language anortays.